

A Reflection on the Architectural Structure and Historical Identity of the Jokhah Tomb

Mohammadian, F.¹; Moosavihaji, S. R.²; Salehikakhki, A.³

Type of Article: **Research**

Pp: 165-191

Received: 2021/01/27; Accepted: 2021/03/05

 <https://dx.doi.org/10.30699/PJAS.7.25.165>

Abstract

Tomb buildings are one of the most important types of Islamic architecture. Studying such a building in a geographical context gives us a meaningful understanding of these works. The vast region of Tabas, despite having a rich capacity of magnificent historical and cultural monuments, has been neglected by officials and archaeologists due to its desolation and difficult geographical conditions. In the archaeological study of the Jokhah section of Tabas, which was carried out in 2015, several buildings were identified, including a single tomb. So far, this building has not been the subject of detailed and methodical research on how the structure of architecture and dating is based on comparison with other mausoleum buildings, so the need for this research was provided. In this research, the construction method of the building has been considered according to the dome, the execution of the dome and the type of materials and the type of decorations used. The present research is based on a descriptive-analytical purpose and its nature is based on historical approaches. The methodology of accumulations is based on field studies and citation of library resources. This article tries to analyze the identity and date of construction of the tomb of Jokhah Tabas, based on archaeological findings, comparative studies and also citing written sources of the Islamic period. The results of studies show that the construction pattern of this tomb is derived from the square design of tomb buildings in Greater Khorasan in the early centuries of the Islamic period. However, by comparing material culture data and building elements with other similar works, the date of its construction can be attributed to the late sixth-early seventh century AH.

Keywords: Tomb, Architecture, Historical Identity, Middle Islamic Period, Jokhah Tabas.

Motaleat-e Bastanshenasi-e Parseh (MBP)

Parseh Journal of Archaeological Studies

Journal of Archeology Department of Archeology Research Institute, Cultural Heritage and Tourism Research Institute (RICTH), Tehran, Iran

Publisher: Cultural Heritage and Tourism Research Institute (RICTH). Copyright©2022, The Authors. This open-access article is published under the terms of the Creative Commons.

1. Ph.D. Student in Archeology, Department of Archeology, Faculty of Art and Architecture, Mazandaran University, Babolsar, Iran.

2. Professor, Department of Archeology, Faculty of Art and Architecture, Mazandaran University, Babolsar, Iran. (Corresponding Author).

Email: Seyyed_rasool@yahoo.com

3. Associate Professor, Department of Archaeology, Faculty of Conservation and Restoration, Isfahan University of Arts, Isfahan, Iran.

Citations: Mohamadiyan, F.; Moosavihaji, S. R. & Salehikakhki, A., (2023). "A Reflection on the Architectural Structure and Historical Identity of the Jokhah Tomb". *Parseh J Archaeol Stud. (PJAS)*, 7(25): 165-191. <https://dx.doi.org/10.30699/PJAS.7.25.165>

Homepage of this Article: <http://journal.richt.ir/mbp/article-1-513-en.html>

Introduction

The tomb as a type of ritual-cultural architecture is the result of two-way interaction between man and nature throughout history. Hence, the study of these religious buildings in the geographical context, provides us with a meaningful understanding and recognition of them. In Islamic period of Iran, tomb buildings are considered one of the most important and numerous types of architecture after mosques. »The scope of construction of tombs with the emergence of different local governments in the early centuries of Hijri, simultaneously with the weakening of the Abbasid caliphate, became popular in the east and north of Iran« and it developed with a significant speed in all of Iran and found an important role in the social atmosphere of cities and villages. In such a way that it was considered the most important pillar of every city and village after the comprehensive mosques. Therefore, “cemeteries and their construction methods are very important from the point of view of architecture and the use of arched structures” and they require careful investigation and research in various fields. There are several individual tombs in Tabas, which according to historical sources belong to chieftains or clerics, after the domination of the eastern regions of Iran in the early centuries AH. As; Mohammad Jafar Tayar’s tomb in Azmighan, Tabas, Mir Omar’s tomb in Korit Tabas. One of these tombs, which is known in Islamic sources as the tomb of one of the Arab generals, is a tomb located in the historical site of Jokhah village. So far, this building has not been the subject of a detailed and methodical research regarding the architectural structure and dating based on comparison with other tomb buildings, hence the necessity of conducting this research. The brief research activities that have been carried out have mostly described the architecture of this tomb. In this research, the architectural style, decorations and functional materials of this building have been compared with the tombs of the middle Islamic period in the geographical area of Khorasan, which is more related in terms of time and place. Since the building does not have a building inscription, the name of the founder or the owner of the tomb, it is not possible to propose its date with certainty. Therefore, one of the goals of this research is the proposed dating of Jokhah tomb using comparative studies of other tomb buildings and referring to Islamic sources and texts.

Discussion

Jokhah village is located 24 km from Tabas city. A tomb building is located 500 meters southwest of Jokhah village, between the agricultural land and the village cemetery. The name of Jokhah was applied to this village in the contemporary period, and before that it was known as Chardeh. The name of this building goes back to the name of Jokhah village and before that it was known as the Tomb of Sephesalar or two commanders.

Jokhah Tomb is a type of domed square buildings. According to the remains of the building, the outer space consists of three parts, the body platform and the dome. The geometry of the plan and the form of Jokhah tomb reflects the design of Sassanid fire

temples. The geometry of the building is square. The current height is about 23 feet and its foundation has been done on a platform. The materials used in the foundations of Jokhah tomb are made of clay, mud and plaster. Bricks are used only for cornering and doming of the building. The three doors of this building are in the front porch and have the same dimensions. This repetition on three fronts has given the building a special rhythm. There are three holes on the three sides of the building above each door. Due to the distinct shape of the entrance space, this building consists of four parts: the platform, the body, the entrance porch and the domed room.

The cover of the brick dome of Jokhah tomb has collapsed. This is comparable to the domes of the Twelve Imams of Yazd (5th century AH) and the tomb of Khosroabad Tabas (5th century AH). Based on the available visual sources, there are evidences of plastering in the throat of the dome and the formalization of the arches, which are considered as design ornaments in the Jokhah building. Two fine strips under the throat of the dome in the shape of the letter (k-س/) are painted continuously and chainwise in black on a white chalk background. Another decoration includes a plaster strip in the shape of a seven-eighth or a congress in relief, and these two are among the most important arrays of this building. From around the building, unglazed pottery pieces with a simple linear and comb pattern, pottery types with turquoise and gilt underglaze were obtained (12-6 AH/12-18 M).

Conclusion

The tomb is located as a single building outside the old rural context of Jokhah. The architectural features of this tomb, in terms of design and plan form, are in the group of tombs without towers, quadrangle with domes, and functionally, it is included in the category of non-religious tombs. The architectural structure of this building is very similar to the tombs of Amir Arslan Jazeb and Chalaqd in the 5th and 6th century AH. On the other hand, it has some features, especially the doming style, with the 7th AH buildings such as the Haruniyeh building and some 8th century AH buildings such as the Jame Mosque in Varamin and Jabaliyeh in Kerman. Through field investigations and analysis of the building map, it is possible to understand that the main design of the building is taken from the map of the domed square tombs of the Seljuk period, and the additional space outside the main door of the building belongs to later periods. The design of the Jokhah tomb built by Chalaqd was more impressive than the buildings of the Seljuk period in Khorasan. Also, the common features of the building such as functional elements and its materials with the Seljuk period and plaster painting decorations have shown more compatibility with the Ilkhanid period. Referring to Islamic sources and texts also does not provide accurate information about the construction time of this building. As mentioned earlier, 5th century AH, Tabas and its surrounding areas were the refuge of Ismaili claimants, and relative peace reigned in this region. In the middle of the 6th century Hijri, most of the buildings in this area and around it were destroyed

by the attack of the Seljuks. Therefore, it seems that the tomb of Jokhah was formed after the aforementioned attacks. On the other hand, due to the absence of an inscription in the Jokhah building, the identity of the owner of the tomb, based on the generalization of reliable written sources of the Islamic period, goes back to a person named Malik, one of the Arab generals in the first century of Hijri. Since this building has not been scientifically explored and excavated so far, the dating of the building has been done by studying the organs, elements and comparing other tomb buildings. Therefore, the chronology of the Jokhah tomb is suggested to the end of the 6th century to the beginning of the 7th century AH.

Acknowledgment

Mr. Dr. Bahram Anani is grateful for providing information on the area of Montaziereh, Tabas.

Observation Contribution

In this article, the first author contributed 100% and the second and third authors contributed 90% and 80%.

Conflict of Interest

In writing this article, the authors are committed to scientific and research ethics and there is no conflict of interest between them.

تأملی بر ساختار معماری و هویت تاریخی بنای آرامگاهی جوخواه

فخرالدین محمدیان^I؛ سیدرسول موسوی حاجی^{II}؛ احمد صالحی کاخکی^{III}

نوع مقاله: پژوهشی
صص: ۱۶۵ - ۱۹۱

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۱/۰۸؛ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۲/۱۵

شناسه دیجیتال (DOI): <https://dx.doi.org/10.30699/PJAS.7.25.165>

چکیده

بناهای آرامگاهی یکی از مهم‌ترین گونه‌های معماری اسلامی هستند. مطالعه این‌گونه بنا در بستر جغرافیایی، درک و شناخت معناداری را از این آثار پیش‌روی ما قرار می‌دهد. منطقه وسیع طبس، با وجود دارا بودن ظرفیتی غنی از آثار تاریخی و فرهنگی فاخر و به دلیل مهجور بودن و شرایط سخت جغرافیایی، مورد کم‌توجهی مسئولان و باستان‌شناسان قرار دارد. در بررسی باستان‌شناختی بخش جوخواه طبس که در سال ۱۳۹۴ ه.ش. انجام گرفت، بناهای متعددی از جمله یک آرامگاه منفرد شناسایی شده که تاکنون مورد پژوهش قرار نگرفته است. در این پژوهش شیوه ساخت بنا با توجه به نحوه گنبدزنی، اجرای تاق، نوع مصالح و نوع تزئینات به کار رفته، مورد توجه قرار گرفته است. تحقیق حاضر براساس هدف از نوع توصیفی-تحلیلی و ماهیت آن براساس رهیافت‌های تاریخی است. در این پژوهش روش یافته‌اندوزی‌ها بر پایه مطالعات میدانی و استناد به منابع کتابخانه‌ای انجام شده است. این پژوهش تلاش دارد، با تکیه بر یافته‌های باستان‌شناسی، مطالعات تطبیقی و هم‌چنین استناد به منابع مکتوب دوران اسلامی، به واکاوی هویت و تاریخ ساخت آرامگاه جوخواه طبس بپردازد. برآیند مطالعات صورت گرفته نشان می‌دهد که الگوی ساخت این مقبره برگرفته از طرح مربع شکل، مانند بسیاری بناهای آرامگاهی در خراسان بزرگ طی سده‌های اولیه دوران اسلامی است. اگرچه با مقایسه داده‌های فرهنگی و عناصر ساخت‌مایه بنا با سایر آثار مشابه، می‌توان تاریخ ساخت آن را به اواخر سده ششم تا اوایل سده هفتم هجری قمری نسبت داد.

کلیدواژگان: آرامگاه، معماری، هویت تاریخی، دوره میانی اسلامی، جوخواه طبس.

I. دانشجوی دکترای باستان‌شناسی، گروه باستان‌شناسی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.

II. استاد گروه باستان‌شناسی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران (نویسنده مسئول).

Email: Seyyed_rasool@yahoo.com

III. استاد گروه باستان‌شناسی، دانشکده حفاظت و مرمت، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران.

ارجاع به مقاله: محمدیان، فخرالدین؛ موسوی حاجی، سیدرسول؛ و صالحی کاخکی، احمد، (۱۴۰۲). «تأملی بر ساختار معماری و هویت تاریخی بنای آرامگاهی جوخواه». مطالعات باستان‌شناسی پارسه، ۷ (۲۵): ۱۶۵-۱۹۱. <https://dx.doi.org/10.30699/PJAS.7.25.165>
صفحه اصلی مقاله در سامانه نشریه: <http://journal.richt.ir/mbp/article-1-513-fa.html>

فصلنامه علمی مطالعات باستان‌شناسی پارسه
نشریه پژوهشکده باستان‌شناسی، پژوهشگاه
میراث فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران

ناشر: پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری
حق نشر متعلق به نویسنده(گان) است
و نویسنده تحت مجوز Creative Commons Attribution License به مجله اجازه می‌دهد مقاله چاپ شده را در سامانه به اشتراک بگذارد، منوط بر این که حقوق مؤلف اثر حفظ و به انتشار اولیه مقاله در این مجله اشاره شود.

مقدمه

آرامگاه به‌عنوان گونه‌ای از معماری آئینی-فرهنگی، حاصل تعامل دوسویه انسان و طبیعت در طول تاریخ است؛ از این‌رو، مطالعه این بناهای آئینی در بستر جغرافیایی، درک و شناخت معناداری از آن‌ها پیش‌روی ما قرار می‌دهد. در ایران دوران اسلامی، بناهای آرامگاهی پس از مساجد، یکی از گونه‌های مهم و پرشمار معماری به‌شمار می‌روند. «گستره ساخت آرامگاه‌ها با پیدایی حکومت‌های مختلف محلی در سده‌های اولیه هجری، هم‌زمان با تضعیف خلافت «عباسی»، در شرق و شمال ایران رواج یافت» (کیانی، ۱۳۸۸: ۴۳؛ اتینگهاوزن و گرابار، ۱۳۸۷: ۳۰۰) و با سرعت قابل توجهی در تمام ایران توسعه یافت و نقش مهمی در فضای اجتماعی شهرها و روستاها پیدا کرد، به نحوی که پس از مساجد جامع مهم‌ترین رکن هر شهر و روستا به حساب می‌آمد؛ بنابراین «آرامگاه‌ها و شیوه ساخت آن‌ها از نقطه نظر معماری و کاربرد سازه‌های تاقی حائز اهمیت فراوان هستند» (زمرشیدی، ۱۳۸۷) و در زمینه‌های مختلف نیازمند بررسی و پژوهشی دقیق هستند.

چندین بناهای آرامگاهی منفرد در طبس وجود دارند که با توجه به منابع تاریخی متعلق به سرداران یا روحانیون، پس از چیرگی نواحی شرقی ایران در سده‌های اولیه هجری قمری است؛ ازجمله مزار «محمد جعفر طیار» در ازمیغان طبس (جعفری، ۱۳۴۳: ۱۵) مزار «میرعمرو» در کریت طبس (دانشدوست به نقل از: معلم خوری، ۱۳۷۶: ۲۸۱). یکی از این آرامگاه‌ها که در منابع اسلامی (مقدسی، ۱۳۶۱: ۶۰؛ جعفری، ۱۳۴۳: ۱۵) به مقبره یکی از سرداران عرب مشهور شده، آرامگاهی است که در محوطه بافت تاریخی روستای جوخواه قرار دارد. این بنا تاکنون مورد پژوهشی دقیق و روشمند، درباره چگونگی ساختار معماری و تاریخ‌گذاری براساس مقایسه با دیگر بناهای آرامگاهی، قرار نگرفته است؛ از این‌رو، ضرورت انجام این تحقیق فراهم گردید. فعالیت‌های مختصر پژوهشی که انجام شده، بیشتر به توصیف معماری این آرامگاه پرداخته است. در این پژوهش، شیوه معماری، تزئینات و مصالح کاربردی این بنا با آرامگاه‌های دوره میانی اسلامی در محدوده جغرافیایی خراسان که به لحاظ زمانی و مکانی، قرابت بیشتری دارد، مقایسه شده است. از آنجایی که بنا فاقد کتیبه ساختمان، نام بانی یا صاحب مدفن است، به قطعیت نمی‌توان پیشنهادی برای تاریخ‌گذاری آن ارائه داد؛ از این‌رو، از اهداف این تحقیق، تاریخ‌گذاری پیشنهادی آرامگاه جوخواه با استفاده از مطالعات تطبیقی دیگر بناهای آرامگاهی و استناد به منابع و متون اسلامی است.

پرسش‌های پژوهش: ویژگی ساختار معماری بنای مقبره جوخواه طبس در مقایسه با دیگر بناهای آرامگاهی دوره اولیه و میانی اسلامی چگونه است؟ ۱- با توجه به رهیافت مطالعات تاریخی و بررسی‌های میدانی بنا، چه محدوده زمانی را می‌توان برای پی‌ریزی مقبره جوخواه طبس پیشنهاد داد؟

روش پژوهش: این تحقیق به شیوه تاریخی-تطبیقی به تحلیل داده‌های به دست آمده از بنای مورد مطالعه می‌پردازد. گردآوری داده‌ها بر پایه مطالعات میدانی صورت گرفته است. در فرآیند پژوهش، ابتدا موقعیت بنا با ثبت مکان‌نگاری انجام، سپس با عکس‌برداری و اندازه‌گیری آن مستندسازی گردید. در ادامه، با مشخص شدن بقایای معماری با استفاده از کروکی و نقشه‌های موجود در مرکز اسناد اداره میراث فرهنگی استان خراسان جنوبی و هم‌چنین استناد به منابع و متون دوران اسلامی، سیمای روشنی از سبک‌پذیری، فرم و عملکرد معماری بنای آرامگاه ارائه شد. در راستای انجام مراحل تحقیق، مطالعه منابع کتابخانه‌ای و مقالات موجود در تارنماهای مختلف علمی و هم‌چنین اسناد معتبر و مربوطه نیز مورد توجه قرار گرفته‌اند.

پیشینه پژوهش

استان خراسان جنوبی در گذشته تاریخ باستان‌شناسی ایران به دلایل متعددی، از جمله عدم شناخت و هم‌چنین تمرکز مطالعات باستان‌شناسی به مناطق مرکزی، غرب و جنوب غربی ایران، مورد کم‌توجهی قرار گرفته بود، گرچه خوشبختانه در سال‌های اخیر روند مطالعات باستان‌شناسی در این ناحیه به صورت جدی پیگیری شد و آثار قابل توجهی از دوران پیش از تاریخ، تاریخی و اسلامی در دست مطالعه قرار گرفته است. در خصوص پیشینه مطالعات باستان‌شناسی منطقه طبس نسبت به سایر مناطق ایران اطلاعات اندکی موجود است. با وجود آن‌که تاریخ‌نگاران، جغرافیایان و سیاحان متعددی در ارتباط با منطقه طبس در سده‌های نخست اسلامی بدان اشاره نموده‌اند. طبس در این زمان بخشی از ایالت قهستان بوده و در طول دوره‌های اسلامی دستخوش تغییرات جریان‌های سیاسی این ایالت بوده است. روستای جوخواه در نزدیک‌ترین مسیر ارتباطی با طبس قرار داشته، با این وجود تا دوره قاجار، نامی از آن در منابع مشاهده نمی‌شود. یکی از مهم‌ترین منابعی که در آن به معرفی برخی بناهای روستای جوخواه پرداخته شده، کتاب طبس شهری که بود به قلم «یعقوب دانشدوست» (۱۳۷۶) است. «بقراط نادری» در مقاله‌ای به معرفی بناهای طبس، از جمله آرامگاه جوخواه طبس پرداخته است (۱۳۵۷). بررسی‌های باستان‌شناسانه کنونی از سوی سازمان میراث فرهنگی استان خراسان جنوبی به سرپرستی «بهرام عنانی» (۹۵-۱۳۹۴ ه.ش.) انجام پذیرفته است.

اهمیت شهر طبس در دوران اسلامی

در اوایل دوران اسلامی طبس و نواحی پیرامونی آن متأثر از تحولات سیاسی منطقه بود. در این زمان طبس همانند دیگر بلاد ایران به تصرف اعراب درآمد. آن‌ها طبس را «باب خراسان یا دروازه خراسان» نامیدند (استرویوا، ۱۳۷۱: ۱۶۶)،

انتخاب حاکم طبس در دو دوره حکومتی اموی و عباسی، ارزش سیاسی این منطقه را اهمیت می‌بخشد. با شروع دولت عباسیان، طوایف اعراب در نواحی مختلفی چون طبس، قاین و قهستان بسر می‌برده‌اند (زرین‌کوب، ۱۳۸۶: ۴۶۳). اگرچه رونق طبس، از دوره سلجوقی و زمان «امیران گیلکی» آغاز شد. شهر طبس در این روزگار که ایران ملوک الطوایفی بوده، پادشاه محلی و حکومت مستقل داشته و «امیر اسماعیل گیلکی» مدت مدیدی بر این نواحی حکم فرما بود. در اواسط سده پنجم هجری قمری، و در زمان حکومت امیر اسماعیل گیلکی، نوّه «گیلکی بن محمد حصاری» به دور شهر طبس کشیده می‌شود؛ چنان‌که «ناصر خسرو» می‌نویسد: «هم‌چنین در زمان امیر طبس (التمر) که شخصی به نام ابوالحسن گیلکی بود، منطقه بخش شرقی ایران از شر قفس‌ها که بیشتر حملاتی بدین سو انجام می‌دادند، پاک کرد و سپس با آمدن غزان به منطقه، وی قفس‌ها را به طرف جنوب راند» (ناصر خسرو، ۱۳۵۴: ۹۴). در حقیقت شهر طبس گیلکی، پس از فتح آن توسط گیلک بن محمد، به این نام شناخته شد. «سنجر» از شاهان سلجوقی قشونی علیه طبس در قهستان فرستاد که گفته می‌شد پس از کلی تخریب به دست سلجوقیان افتاد. سه سال بعد قشونی دیگری به طبس گسیل داشت و آنجا را کوبید و اطراف طبس را تا آنجا که امکان داشت ویران نمود (فتح کامل طبس به سال ۴۹۷ ه.ق.)، (لوئیس و همکاران، ۱۳۶۳: ۲۸۸). در اواخر سده ششم هجری قمری هم‌زمان با حکومت «خوارزمشاهیان»، طبس هم‌چنان گذرگاهی برای مخالفان «سلطان محمد خوارزمشاه» بود که با او در معارضه قدرت بودند (باستانی‌پاریزی، ۱۳۷۴: ۱۳۴).

مناطق شرقی ایران در تمامی دوره ایلخانی در حالتی میان جنگ و صلح به سر برد. این واقعیت قطعاً ثبات و حیات شهری این مناطق را تحت تأثیر قرار می‌داد و مانع از اصلاح کامل امور آن می‌شد (رضوی، ۱۳۸۸: ۹۹). در این دوره، راه تجاری خراسان به قهستان از طریق نیشابور می‌گذشت که آن

را به شهرهای مهم قهستان، ترشیز، تون و قائن و طبس مربوط می‌کرد. راه‌هایی که از ایالت کرمان به قهستان می‌رسید، به این راه می‌پیوستند (همان: ۲۸۸). در دوره «تیموری» طبس به عنوان بخشی از شهر یزد، در زمره یکی از کانون‌های مهم قلمرو حکومتی بود و مورد تهاجم «ازبک‌ها» (ترکمان‌منشی، ۱۳۱۸: ۸۴) واقع شد؛ هم‌چنین طبس در مسیر تجاری کانون‌های مهم قلمرو حکومتی قرار داشت و بخشی از رونق این مراکز به فعالیت‌های کشاورزی و زراعی مربوط می‌شد. در دوره صفوی، طبس یکی از شهرهایی بود که توسط خان اداره می‌شد (راوندی، ۱۳۸۲: ۱۹۲/۴). در این زمان در چند مرحله مورد منازعات داخلی و ازبک‌ها قرار گرفت (امینی، ۱۳۸۵: ۱۲۶؛ قزوینی، ۱۳۶۷: ۲۷؛ روملو، ۱۳۶۵: ۳۸۵). در زمان «شاه عباس صفوی» این شهر از امنیت بیشتری برخوردار بود و او طی چند سفری که به مشهد رفته بود، از مسیر طبس گیلکی و ترشیز گذر کرده بود و بناهای متعددی در طبس به دستور او ساخته شد (باستانی‌پاریزی، ۱۳۷۸: ۱۸۹)؛ در دوره‌های پراشوب «افشاریه»، «زندیه»، «قاجاریه» و اوایل «پهلوی»، سلسله «بنی‌شیبان» در خراسان و یزد مطرح بودند؛ هرچند حاکمیت آن‌ها مستبدانه بود، اما در همه دوران حکومت خود، قادر به ایجاد امنیتی مستدام در شهر و راه‌های اطراف نبودند. دسته‌های غارتگر بلوچ، از جمله اشراری بودند که گاه‌گاهی به ده‌های اطراف هجوم برده و زیان‌های مالی و جانی فراوان از خود به جای می‌گذاشتند (امینی، ۱۳۸۵: ۱۵۹). در دوره پهلوی، قدرت حاکمان منطقه به صورت چشمگیری کاهش می‌یابد. با توجه به اطلاعات یافت شده از منابع مکتوب، چنین می‌توان دریافت که طبس و نواحی پیرامونی آن در اوایل دوران اسلامی، ابتدای دوره سلجوقی، تیموری و اواسط دوره صفوی از امنیت نسبی در جهت برپایی بناهای معماری برخوردار بوده است.

در شناخت هویت صاحب مزار جوخواه

بی‌گمان در ایران دوران اسلامی، آرامگاه (به استثناء مساجد) نسبت به هر نوع بنای معماری دیگری مورد توجه بیشتری بوده و در نسج جامعه و فرهنگ ایرانی ریشه دوانده است (کیانی، ۱۳۸۸: ۵۸). چهار مزار: «خسروآباد»، «جوخواه»، «ازمیغان» و «میرعمرو» در طبس قرار دارند که همگی در وقف یکی از حکام طبس به نام «وقف‌نامه ساتلمیش‌بیک»، قبل از خانواده «شیبانی» بوده است (دانشدوست، ۱۳۷۶: ۲۷۵). وجه تسمیه بنا به نام روستای جوخواه بازمی‌گردد؛ در طبس بناهای آرامگاهی را «مزار» می‌نامند، که پیش از این به «مزار دو سردار» نیز معروف بوده است. در ارتباط با این بنا متأسفانه هیچ کتیبه، سند و نوشته‌ای که به صاحب آرامگاه یا تاریخ ساخت بنا اشاره شده باشد، به دست نیامده است. منابع و مستندات متون اسلامی، مزار جوخواه را متعلق به یک یا دو سردار از لشکریان اعراب مسلمان می‌دانند.

قدیمی‌ترین منبعی که در آن به صاحب قبر بنای جوخواه اشاره شده، کتاب احسن التقاسیم «مقدسی» در سده چهارم هجری قمری است؛ «در طبس قبر دو صحابی هست و در طبس خرما گور یک صحابی بنام مالک هست» (مقدسی، ۱۳۶۱: ۶۰). با استناد به این منبع در طبس خرما، که طبس شناخته شده کنونی است، تنها قبر یک فرد از سرداران عرب به نام مالک، البته نه به شکل بنای آرامگاهی، وجود داشته و نامی از بنایی به میان نیامده است. با این وجود ساخت اولیه مقبره نمی‌توانسته در سده‌های اولیه اسلامی صورت پذیرفته باشد؛ چراکه «ساختن مقبره و بناهای یادبود و فکر پیدایی آن می‌باید در اصل با عقاید و نظریه اسلام ارتباط داشته باشد. براساس عقاید اهل سنت نیز بلندی مقبره از سطح زمین اطراف نباید بیشتر از یک وجب باشد. بنا کردن اتاق روی قبر یا محصور کردن با دیوار و تزئین آن به قصد خودنمایی حرام است» (حاتم، ۱۳۷۹: ۸). البته روند اهمیت و قداست شخص متوفی تا سده‌های متوالی می‌توانسته منجر به ساخت بنای تدفینی شده باشد. مراجعه به متون تاریخی نشان از این امر دارد که پس از ورود اعراب به منطقه

طبس، در اوایل خلافت عباسی، حاکمانی شیعه بر این منطقه حکمرانی می‌کرده‌اند. با قدرت یافتن «ابومسلم» در خراسان، او یکی از عمال خود به نام «محمد بن اشعث خزاعی» را به سوی طبسین^۱ و فارس فرستاد (یعقوبی، ۱۳۸۲: ۳۲۰؛ ابن اثیر، ۱۳۸۵: ج ۷/ ۳۱۶۵-۳۱۶۱). در نامه‌ای منسوب به امام رضا (ع) (۱۹۹ ه.ق.) پیش از ولیعهدی خطاب به حاکم طبس در سال دوم خلافت مأمون ثبت شده که (مسعودی، ۱۳۷۰: ۴۱۷) درمورد برادرشان خطاب به حاکم طبس نوشته و او را «عامر بن زروامهر مرزبان طبسین» خطاب کرده و از او می‌خواهند درمورد جوانی از اولاد قریش و از عترت پیامبر که قصد ناحیه طبس را کرده است، تحقیق نماید و مشخصات آن جوان را برای او ذکر می‌نمایند. مذاهب مختلفی در طبس حاکمیت یافتند، اما با توجه به این نامه، آن هم در این وضعیت سیاسی خاص که اشاره شد، روشن است که عامر و طبعاً مردم طبس، دارای گرایش‌های شیعی بوده‌اند (امینی، ۱۳۸۵: ۱۷)؛ اگرچه با توجه به گفته مقدسی، این گرایش‌های شیعی منجر به ساخت بنایی بر سر مزار این سردار عرب تا سده چهارم هجری قمری نشده است. تاریخ آرامگاه‌سازی در ایران دوره اسلامی نیز به سده چهارم هجری قمری بازمی‌گردد که به دلیل اهمیت مقابر برای نهضت‌های شیعی پدیدار شد (اتینگهاوزن و گرابار، ۱۳۸۷: ۳۰۰ و ۳۸۱).

با رونق شهر طبس از دوره سلجوقی و زمان امیران گیلکی، این شهر دارای حاکم محلی و حکومت مستقل گشته و «امیر اسماعیل گیلکی» مدتی طولانی بر این نواحی حکم فرما بود. در این زمان به دلیل موقعیت راهبردی، این منطقه به صورت یکی از پایگاه‌های «جنبش اسماعیلیه» درآمد. جنبش اسماعیلیان به علت وجود سنت‌های پیشین شیعی در این مناطق زمینه مساعدی برای رشد و ترقی آن‌ها پیدا کرد (دفتری، ۱۳۷۵: ۳۸۸)؛ البته «این آرامش زمانی چند نپایید، زیرا در زمان سلطان سنجر سلجوقی در جنگ با اسماعیلیه، شهر را محاصره کرده و قسمتی از ابنیه آن را خراب کردند» (لسترنج، ۱۳۸۳: ۳۸۵). او مجدداً قشونی علیه طبس فرستاد که گفته می‌شد پس از کلی تخریب به دست سلجوقیان افتاد. سه سال بعد نیز لشکر دیگری به طبس گسیل داشت و آنجا را کوبید و اطراف طبس را تا آنجا که امکان داشت ویران نمود (لوئیس و همکاران، ۱۳۶۳: ۲۸۸). با حمله مغول به ایران در اوایل سده هفتم هجری قمری با تصرف قلعه‌های اسماعیلی، تمامی مناطق قهستان به تصرف مغولان درآمد (جویی، ۱۳۸۷: ج ۲/ ۷۲۴) و تا مدت‌ها این مناطق در تصرف آن‌ها بود (حافظ‌ابرو، ۱۳۷۰: ۲۸). احتمال این‌که آرامگاه جوخواه در دوره میانی اسلامی ساخته شده است، نیاز به مطالعه معماری و مقایسه با بناهای مشابه در این دوره دارد.

روایت دیگری در ارتباط با این موضوع وجود دارد که توسط «محمد جعفری» (سده ۹ ه.ق.) در کتاب تاریخ یزد بدان اشاره رفته است؛ «... و یزدجرد براه یزد به خراسان رفت و لشکر اسلام از پی او به فرماندهی مالک بن ذئب و مالک بن عمرو از عقب یزدجرد به خراسان رفتند و این دو در چهارده طبس وفات کردند و مدفن ایشان در طبس مشهور است» (جعفری، ۱۳۴۳: ۳۱). بنابر عقیده «جعفری» مدفن دو فرد از فرماندهان عرب در طبس و با تأکید در نقطه چهارده قرار دارد. «نادری» نیز در تأیید جعفری، گنبد جوخواه طبس را متعلق به دو شخص «مالک بن ذئب» و «مالک بن عمرو» از سرداران «احنف بن قیس» می‌داند (نادری، ۱۳۵۷: ۵۹).

همان‌طور که می‌دانیم «در سرزمین‌های اسلامی آرامگاه یا بناهای تدفینی به تناسب شکل و عملکرد، نام‌های گوناگون دارند، مانند: قبه، ضریح، تربت، مدفن، قبر، گور، مزار، مرقد، روضه، مشهد، مقام و مقبره (ویلبر، ۱۳۴۶: ۱۶)؛ بنابراین با استناد به گفته‌های جعفری، در زمان او یک بنای تدفینی در چهارده طبس وجود داشته و هر دو شخص متوفی از سرداران صدر اسلام بوده‌اند که در تعقیب آخرین شاه ساسانی بدین مکان آمده و فوت کرده‌اند. آن‌چه مسلم است، این بنا در زمره بناهای مذهبی قرار نگرفته است، چراکه «مقابر مذهبی برخلاف دیگر آرامگاه‌ها بارها مورد بازسازی، تعمیر و تزئین قرار می‌گرفته‌اند و در مواردی به عمد یا تصادف، با تغییر هویت و

نام صاحب آن در زمرهٔ مقابر مذهبی درآمده‌اند» (خلج و بیانی، ۱۳۸۵: ۲۴۱). آن چه می‌توان از این روایت دریافت که این بنا در این زمان ساخته شده بوده است. با وجود برقراری امنیت در این زمان طبس به عنوان بخشی از یزد، در زمرهٔ یکی از کانون‌های مهم قلمرو حکومتی به شمار می‌رفت (رسولی، ۱۳۸۹: ۳).

در تحفة الفقرا نوشتهٔ «نائینی» (سدهٔ ۱۳ هـ.ق.) رویداد دیگری از شکل‌گیری این مدفن بیان شده است؛ «در منزل چهارده چهار فرسخی طبس است یک گنبد مخروبه در جنب چهارده دیده شد. گویند این جا سپهسالاری که در زمان بعضی سلاطین مأمور اشاعهٔ تشیع و اصاغهٔ تسنن بوده مدفون است و تفصیل از این قرار است: سپهسالار شنیده بود که در طبس تسنن شایع است. چون باین طبس می‌رسند، غافل از آن که طبس دوتا است یکی طبس شیعه و دیگری طبس سنی، به مجرد این که می‌شنود این جا طبس است، فرمان جنگ داده محاربه و مقاتله می‌نماید و خیلی از مردم بلد به معرض تلف می‌رسند. در اثنای گیر و دار صدای اذان از آن حصار به گوش سپهسالار می‌رسد و شهادت ثالثه را که دلالت بر تشیع دارد می‌شنود و معلوم می‌کند که آن طبس سنی این طبس نیست و جمعی شیعه بیچاره سهواً به قتل رسیده‌اند. سپهسالار سراسیمه شده با کمال پریشانی و پشیمانی قشون را از محاربه منع می‌نماید و به دفن مقتولین می‌پردازد؛ چون در اثنای گیرودار تیری به سپهسالار رسیده بود، جراحت این خطای عظیم نیز خاطر او را خراشیده بیچاره از صدمت آن تیر و اندیشه این خطای خطرناک تا وصول به چهارده در گذشت. خواهر او بر سر مدفن برادر بقعه‌ای برپا کرده موقوفه بسیاری برقرار نموده خود نیز مجاور این بقعه می‌شود و بعد فوت، او را هم در این بقعه دفن نمودند، حکام طبس رفته رفته موقوفهٔ آن را جزء املاک خود نموده‌اند و بقعه الان مخروبه افتاده است» (نائینی، ۱۳۶۶: ۴۲). براساس گفتهٔ «نائینی» دو قبر یک خواهر و برادر در این مکان وجود داشته است و در زمان او این بقعه مخروبه بوده است. این درحالی است که مزار جوخواه تا پیش از زلزلهٔ سال ۱۳۵۷ هـ.ش. برپا بوده و تنها فضای ورودی اصلی از بین رفته است.

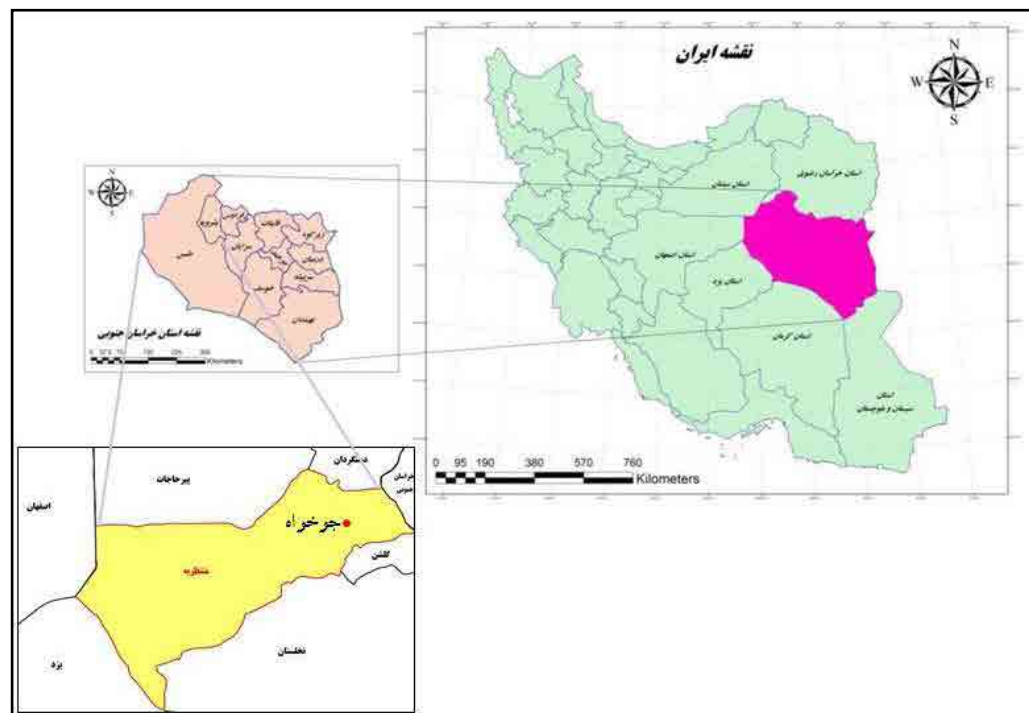
مغایرت و عدم هم‌خوانی این رویداد با منابع پیشین خود کاملاً مشهود است، چراکه در صدر اسلام تفکر و جنبش شیعی وجود نداشته است؛ هم‌چنین در این روایت که متأثر از تعصبات مذهبی بوده، اشاره به کشتار مردم شده است. در این زمینه می‌توان به رویدادهایی که منازعات شیعه و سنی در منطقهٔ طبس بدان اشاره شده را بیان نمود. در اوایل حکومت صفوی طبس شاهد یورش‌های متعددی از سوی حکومت مرکزی بدین منطقه بوده است. در پی این حملات، ویرانی‌های بسیاری بر پیکرهٔ شهر طبس و پیرامون آن وارد آمد. یکی از این حوادث، «حملهٔ شاه اسماعیل صفوی در سال‌های اولیهٔ حکومتش در سال‌های ۹۱۰ تا ۹۱۴ هـ.ق.، بدین شهر است. شاه اسماعیل پس از تسخیر یزد، «محمدکره» را که حاکم آنجا بود در قفسی زندانی کرده و از راه کویر به طرف طبس حرکت کرد. «امیر محمدبیک» حاکم طبس، جهت دفاع به درون قلعه پناه برد. هجوم بی‌امان سپاه پادشاه صفوی مقاومت مدافعان را درهم شکسته و سپاهیان وارد شهر شده و دست به کشتار مردم زدند. حدود هفت یا هشت هزار نفر از مردم در این حادثه کشته شده و شاه اسماعیل از همان جا به تبریز بازگشت. شاه اسماعیل پس از کشتار در طبس دو حاکم تعیین نمود که در چندین سال پس از این، افرادی از همین خانواده حکومت طبس را برعهده داشتند (امینی، ۱۳۸۵: ۱۳۰-۱۲۶).

به نظر می‌رسد در دوره‌های متأخر با توجه به مذهب شیعه در طبس، این آرامگاه برای شیعیان منطقهٔ مورد توجه قرار گرفته تا جایی که صاحب تدفین را از مبارزین مذهب شیعه تلقی نموده‌اند؛ اگرچه فرآیند حفظ کالبدی، توسعه و گسترده شدن فضاهای پیرامونی و اهمیت بعد اجتماعی در دوران متأخر در ارتباط با آرامگاه جوخواه مشاهده نشده و گویی ازسوی بومیان منطقه هیچ‌گونه تلاشی در این زمینه صورت نگرفته است. شاید این رفتار متأثر از برتری مقام سیاسی فرد متوفی

نسبت به جایگاه مذهبی او بوده است. «در گذشته آرامگاه سازی و احترام به بزرگان و معصومین، زودتر از آن چه که تصور می شد به عنوان یکی از عادات سیاسی- مذهبی تشیع مطرح شد و باتوجه به این که به طور عمده پیروان تشیع به این بینش مفتخرند، می توان چنین نتیجه گرفت که دست کم بینش شیعه، در دوام، تقویت و توسعه بقاع متبرکه و فرهنگ آرامگاه سازی از نقش اصلی و اساسی برخوردار بوده است» (هیلن براند، ۱۳۸۷: ۳۱۵). ازسویی نیز طی دریافته های محلی (مصاحبه با ساکنان روستا) این بنا متعلق به فردی شیعه مذهب که از مبارزین این مذهب بوده و به «سپهسالار» مشهور است.

موقعیت جغرافیایی آرامگاه جوخواه

شهرستان طبس در غرب استان خراسان جنوبی قرار دارد و منتظریه یکی از دهستان های این شهرستان است. مرکز منتظریه، روستای جوخواه با وسعتی برابر ۹۸۵۰ کیلومتر مربع است. گستره جغرافیای طبیعی آن در سرزمینی مسطح و هموار کویری قرار دارد. خاک آن شنی و شامل مواد رسوبی است. واحه های کوچک و متعدد دارای آب برای کشاورزی و دام داری مستعد است (امینی، ۱۳۸۵: ۶۹). روستای جوخواه در ۲۴ کیلومتری شهر طبس قرار دارد. موقعیت جغرافیایی روستای جوخواه از طریق راه های ارتباطی شمال به بخش دستگردان، جنوب به بخش دیهوک و از شرق با شهرستان بشرویه محدود می گردد (نقشه ۱). در حال حاضر این روستا از پرجمعیت ترین روستاهای دهستان منتظریه به شمار می رود و حدود ۲۳۸ خانوار را در خود جای داده است (خضری و همکاران، ۱۳۸۷: دهستان منتظریه، ۱). به نظر می رسد نام جوخواه در دوره معاصر بر این روستا اطلاق می شده و پیش از این با نام چارده شناخته می شد. در ۵۰۰ متری جنوب غربی روستای جوخواه حفاصل زمین های کشاورزی و گورستان روستا، یک بنای آرامگاهی قرار گرفته است. وجه تسمیه این بنا، به نام روستای جوخواه بازمی گردد و پیش از این به مزار دو سردار، معروف بود.

نقشه ۱: موقعیت جغرافیایی طبس در استان خراسان جنوبی و روستای جوخواه در دهستان منتظریه (نگارندگان، ۱۳۹۸).
Map. 1: Geographical location of Tabas in South Khorasan Province and Jokhah village in Montazeri (Authors, 2019).

تحلیل ساختار معماری بنای جوخواه

در ۵۰۰ متری جنوب غربی روستای جوخواه، حفاصل زمین‌های کشاورزی و گورستان، آرامگاهی به صورت یک بنای منفرد از بافت روستایی قرار گرفته است. این بنا در موقعیت طول جغرافیایی $56^{\circ}48'05''$ و عرض $33^{\circ}42'56''$ قرار دارد. ارتفاع این بنا از سطح دریا ۶۶۲ متر است. دو رشته قنات در امتداد سوی شمال و جنوب بنا قابل مشاهده است (تصویر ۱). امتداد محور ساخت بنا در رون راسته (در راستای محور قبله) قرار دارد (تصویر ۲).

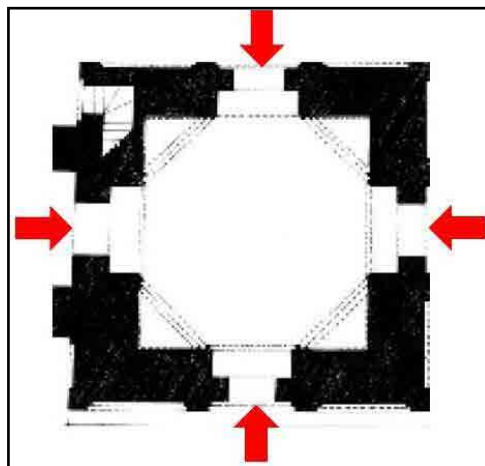

تصویر ۱: موقعیت آرامگاه، بیرون بافت کهن روستای جوخواه (www.GoogleEarth.com).
Fig. 1: The location of the tomb, outside the old context of Jokhah village (www.GoogleEarth.com, 2019).

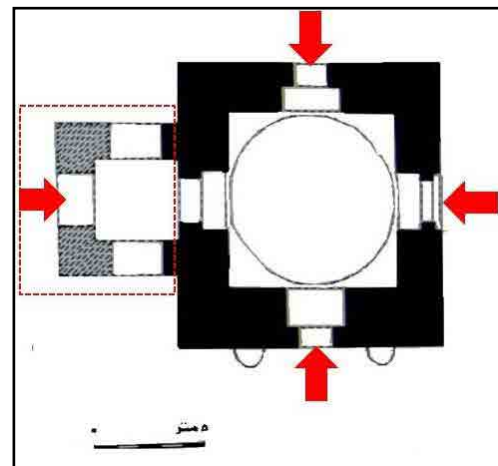
تصویر ۲: تصویر هوایی بنای منفرد آرامگاه جوخواه (www.GoogleEarth.com).
Fig. 2: aerial view of the single monument of Jokhah tomb (www.GoogleEarth.com, 2019).

به‌طورکلی «آرامگاه‌ها براساس ظاهر بنا به دو دسته کلی مربع گنبددار و برجی شکل تقسیم شده‌اند» (هیلن‌براند، ۱۳۸۷: ۲۷۹). گروه‌بندی آرامگاه‌ها براساس نقشه بدنه در سه‌گروه دایره‌ای شکل، چهارگوش و چندضلعی قرار می‌گیرد (حاتم، ۱۳۷۹: ۱۰۳). آرامگاه جوخواه از نوع بناهای مربع شکل گنبددار است. «این گونه آرامگاه‌سازی بیشتر پس از دوره سلجوقیان در ایران متداول شد» (هیلن‌براند، ۱۳۸۷: ۳۵۷) و در دوره ایلخانی با نقشه‌های متنوع و اغلب تزئین‌یافته پدیدار گردید (ویلبر، ۱۳۴۶: ۳۷). در این راستا، «تفاوت‌های مذهبی بین شیعه و سنی، تفاوت‌های جغرافیایی، تأثیر سنت‌های پیش از اسلام بر معماری و سنت‌های تدفین و هم‌چنین تأثیرات اقتصادی نیز مدنظر قرار می‌گیرند» (شهرکی‌فرخنده، ۱۳۹۳: ۲۶). با توجه به بقایای برجای مانده از بنا، فضای بیرونی از سه بخش سکو بدنه، گنبد تشکیل یافته است. هندسه این بنای خشتی براساس طرح و نقشه چهارگوش به‌شکل مربعی به ابعاد $4/9 \times 7/9$ متر و دارای تعادل و تقارن در طول و عرض است. هندسه نقشه و فرم آرامگاه جوخواه بازتابنده طرح آتشکده‌های ساسانی است. این فرم معماری «دارای طرحی مربع شکل، گنبدپوش، دهانه‌های تاق‌دار رو به چهار جانب و فقدان تأکید بر جهتی خاص، از ویژگی‌های مشترک با نمونه‌های پیشین در دوره ساسانی است» (هیلن‌براند، ۱۳۸۷: ۲۸۶). چهارتاقی‌ها در معماری ایران با همین شکل و شیوه ساخته می‌شدند (پوپ، ۱۳۸۸: ۱۰۲) و در دوران اسلامی بر ساخت معماری آرامگاه‌های خراسان بسیار تأثیرگذار بوده است؛ از این‌روی، هندسه طرح و ورودی میانه هر ضلع از بنای جوخواه شباهتی وافر و تأمل‌برانگیز با بنای بقعه چهارتاقی چلاقد در خراسان رضوی دارد (شکل ۲).

شکل ۲: نقشه چهارتاقی چلاقد، مشهد، سده ۹-۶ ه.ق. (ملزاده و محمدی، ۱۳۷۸: ۲۵).

Fig. 2: Plan of the four-room Chalaqd, Mashhad, 6th-9th century A.H. (Encyclopaedia of Historical Monuments of Ira, 2000: 25).

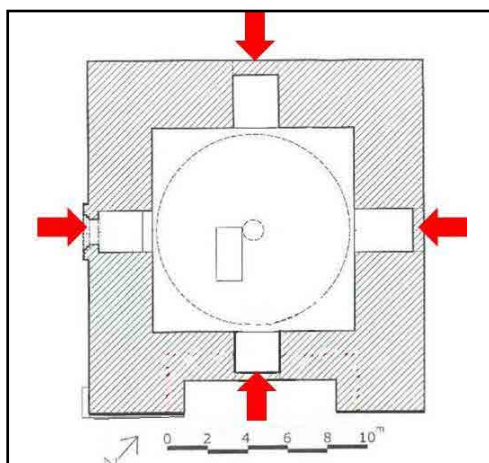

شکل ۱: نقشه آرامگاه جوخواه، طبس (دانشدوست، ۱۳۷۶: ۳۱۲).

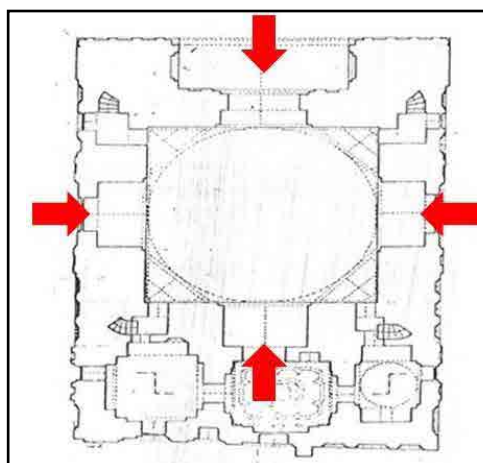
Fig. 1: Plan of Jokhah tomb, Tabas (Daneshdoust, 1997: 312).

ارتفاع کنونی بنا حدود ۷ متر و پی‌ریزی آن برروی سکویی به ارتفاع $1/3$ متر انجام شده است. در سده‌های میانی، به‌ویژه معماری دوره ایلخانی، ارتفاع بخشی و بلندی بنا (ویلبر، ۱۳۶۵: ۳۵) با استفاده از پلکان و کرسی‌چینی رایج بوده است. این ویژگی معماری در مزار خسروآباد طبس نیز قابل مشاهده است (تصویر ۳).

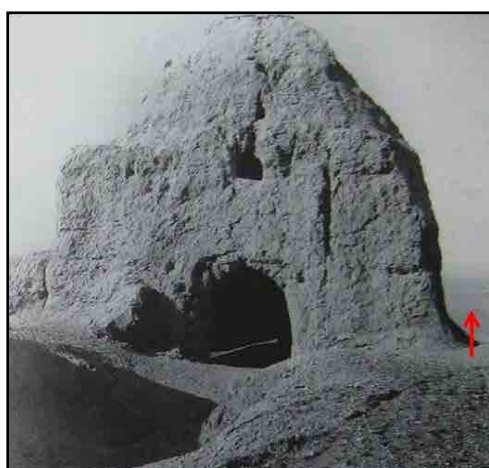
مصالح مورداستفاده در پی و جرزه‌های آرامگاه جوخواه مانند بسیاری از آرامگاه‌های خراسان، از خشت، گل و گچ است. از آجر تنها گوشه‌سازی و گنبدزنی بنا استفاده شده است. اندازه انواع

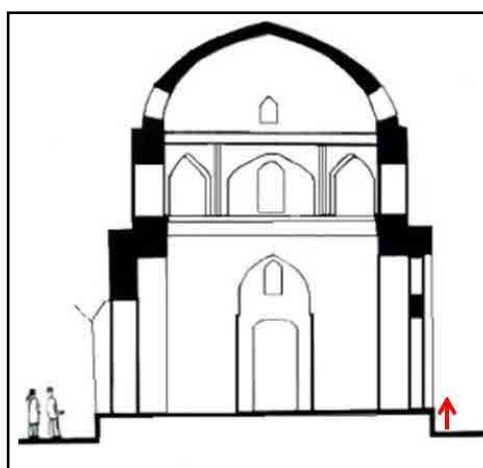
شکل ۴: نقشه مقبره ارسلان جاذب، سنگ‌بست، سده ۵ ه.ق. (ملازاده، محمدی، ۱۳۷۸: ۱۸)
Fig. 4: Plan of the tomb of Arsalan Jazeb in Sang Bast, 5th century A.H. (Encyclopaedia of Historical Monuments of Ira, 2000: 18).

شکل ۳: نقشه بنای هارونیه، توس، سده ۸ ه.ق. (مرکز اسناد میراث فرهنگی خراسان رضوی، ۱۳۹۰)
Fig. 3: Plan of the building of Harounieh, Tos, 8th century A.H. (Khorasan Razavi Cultural Heritage Archive, 2018).

تصویر ۳: مقبره خسروآباد در طبس، نحوه سکوسازی (دانشدوست، ۱۳۷۶: ۳۰۴)
Pla. 3: Khosroabad tomb in Tabas, platform method (Daneshdoust, 1997: 304).

شکل ۵: برش آرامگاه جوخواه طبس، شیوه سکوسازی (دانشدوست، ۱۳۷۶: ۳۱۲)
Fig. 5: Section of Jokhah Tabas tomb, platform construction method Tabas (Daneshdoust, 1997: 312).

خشت‌های به‌کار رفته در این بنا شامل دو نوع $۲۶ \times ۲۶ \times ۵$ و $۲۴ \times ۲۴ \times ۴/۵$ و ابعاد آجرهای گنبد $۲۲ \times ۲۲ \times ۳/۵$ سانتی‌متر و به‌شکل مربع هستند. «در دوره سلجوقی ابعاد آجرهای معمولی در دیواره ابنیه به میانگین ۲۶ سانتی‌متر و قطر $۶/۵$ سانتی‌متر می‌رسند. اما در همین دوره، ابعاد مختلف آجری کاربرد داشته؛ به‌عنوان مثال، مسجد جامع اصفهان در گنبد نظام‌الملک متعلق به دوره سلجوقی از آجر با ابعاد $۲۲ \times ۲۲ \times ۳$ سانتی‌متر به‌کار رفته است» (بزرگمهری، ۱۳۸۱: ۶۶). پوشش گچی در میان جرزه‌های بنا نیز نشان می‌دهد که تمامی سطوح داخلی بنا تا گلولی گنبد، گچ‌اندود بوده است.

نماهای بیرونی و درونی آرامگاه جوخواه با فرسایش بسیاری روبه‌رو است. بخش‌های گسترده‌ای از بنا از جمله گنبد آن، در زلزله سال ۱۳۵۷ ه. ش. فرو ریخت. فضای بیرونی بنا هم چون «ویژگی مقابر سده‌های میانی، بلند و کشیده و با تاق‌نماها، نورگیرها و فضاها پر و خالی قابل درک است» (ملازاده و محمدی، ۱۳۷۸: ۱۹). این بنا مانند بسیاری از بناهای آرامگاهی هم چون چلاقد، هارونیه و ارسلان جاذب در خراسان دارای چهار ورودی است (ن. ک. به: شکل ۲، ۳ و ۴). در وسط هر ضلع از بنا، درگاهی در یک تاق‌نما به عرض ۳ متر و ارتفاع ۵/۵ متر ساخته شده است. سه درگاه این بنا دارای پیش‌تاق و با ابعادی یکسان است. نوع تاق در این درگاه‌ها دایره‌ای بوده و به شیوه رومی اجرا شده است؛ هم‌چنین سه روزن در سه ضلع بنا در بالای هر یک از درگاه‌ها با قوس جناقی تند و به شیوه رومی تعبیه شده که این تکرار در سه جبهه، ریتم خاصی را به بنا بخشیده است. به‌نوعی عامل قرینه‌سازی عناصر بنا را می‌توان در پیش‌تاق، روزن و درگاه‌های تاق‌دار در چهار سوی بنا دریافت (تصویر ۴). «ساخت پیش‌تاق یا همان تاق جلوی مقابر از حدود سده پنجم هجری قمری به بعد رواج یافته و با بزرگی و زیبایی خود، بزرگی و قداست شخصیت صاحب آرامگاه را بیان می‌کند» (هیل و گرابر، ۱۳۷۵: ۱۰۹)؛ اگرچه عنصر پیش‌تاق درگاه اصلی این بنا با تغییراتی جلوه متفاوتی را از سه درگاه دیگر در طراحی این بنا به نمایش گذارده است. این درگاه که در جبهه شرقی بنا قرار دارد، از فضای تاق‌نما اندکی پیش‌آمده و با قوسی فروریخته حدود ۴ متر ارتفاع دارد. «احتمال می‌رود اینجا ورودی اصلی بنا بوده و حالت پیشخوان یا سایه‌بان را برای ورود داشته است» (دانشدوست، ۱۳۷۶: ۲۷۷). براساس تصاویر برجای مانده این درگاه دارای پوشش تاق هلالی‌شکل بوده و شیوه اجرای رومی در قسمت پاکار تاق آن دیده می‌شود. در قسمت بالای درگاه، یک روزن به جهت نیارشی و به عرض ۸۰ سانتی‌متر و ارتفاع ۱ متر، تعبیه شده است. این درگاه با مسدود نمودن بخشی از تاق‌نمای ورودی بنا به عرض ۷۰ سانتی‌متر پیش‌آمده و پاکار تاق درگاه از این قسمت اجرا شده است. عرض این تاق ۳ متر و ارتفاع آن ۵/۵ متر و قوس آن از نوع جناقی است. در طرفین این درگاه، دو دیوارک گلی قرار دارد. با توجه به نقشه برجای مانده از این بنا (همان: ۲۷۷)، فضایی مستطیل‌شکل با سه بازو به شکل یک ایوان در این قسمت وجود داشته که نحوه دسترسی فضای ورودی را گسترده‌تر و غیرمستقیم می‌نموده است. در حال حاضر از این فضای پیش‌ورودی، تنها همان دو دیوار کوتاه گلی به ارتفاع ۱/۶ متر برجای مانده است. با توجه به جدا افتادگی پیشخوان از درگاه ورودی و این دو دیوارک گلی، احتمال می‌رود این بخش از قسمت‌های

تصویر ۴: درگاه جبهه شمال غربی، نحوه تاق‌زنی و روزن آن (دانشدوست، ۱۳۷۶: ۳۱۰).

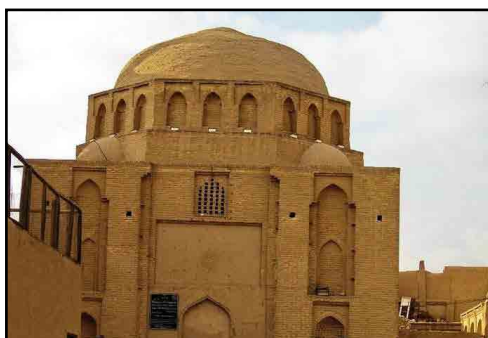
Pla. 4: The north-west front door, the arching method and its window (Daneshdoust, 1997: 310).

افزوده پس از تاریخ اولیه بنا بوده باشد (تصویر ۵). با توجه به شکل مجزای فضای پیش‌ورودی، این بنا از چهار قسمت سکو، بدنه، ایوان ورودی و اتاق گنبددار تشکیل یافته است.

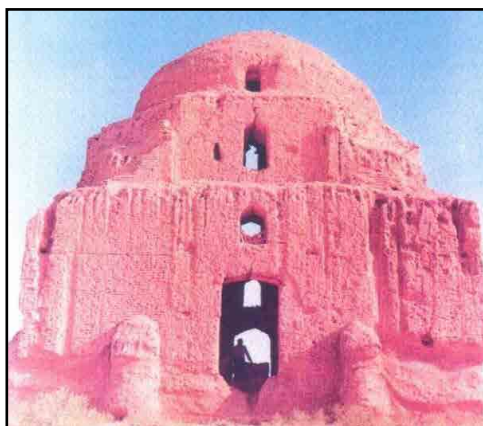

تصویر ۵: نحوه پیش‌آمدگی درگاه شمال شرقی، دیوارهای گلی و تاق جناغی آن (نگارندگان، ۱۳۹۷).
Pla. 5: How the northeast door of the tomb, its mud walls and gable arch appeared (Authors, 2019).

قطر جرزه‌های بنا ۲/۲ متر است. با این وجود جرزه‌های خشتی در چهار سوی بنا، بارهای ناشی از وزن گنبد را تحمل ننموده‌اند و پوشش گنبدی مقبره جوخواه فرو ریخته است. با توجه به تصاویر بایگانی‌شده، گنبد مهم‌ترین بخش بنا بوده و تنها فضایی از مقبره به‌شمار می‌رود که در ساخت آن از آجر بهره گرفته شده است. سازه گنبد از نوع یک‌پوستانه به ارتفاع ۱۰ متر و منحنی آن به شکل بیض گنبد است. نوع گنبد بنای جوخواه با گنبد دوازده امام یزد (سده ۵ ه.ق.)، مزار خسروآباد طیس (سده ۵ ه.ق.) قابل مقایسه است. با وجود آن‌که «در سده هفتم و هشتم هجری قمری به دلیل افزایش ساخت گنبد‌های دوپوستانه از گنبد‌های یک‌پوستانه به‌عنوان سازه، کمتر استفاده می‌شد» (معماریان، ۱۳۶۷: ۱۲۵)، گنبد این آرامگاه به گنبد‌های یک‌پوستانه جبلیه کرمان و مسجد ورامین (سده ۸ ه.ق.) نیز شباهت دارد (تصاویر ۹-۶).

تصویر ۷: گنبد دوازده امام، یزد.
Pla. 7: Dome of the Tomb of the 12 Imams, Yazd
(<https://www.iranhotelonline.com>).

تصویر ۶: گنبد جوخواه، طیس (دانشدوست، ۱۳۷۸: ۳۰۸).
Pla. 6- Jokhah Dome, Tabas (Daneshdoust, 1997: 308).

تصویر ۹: گنبد مسجد جامع ورامین (<https://www.iran-hotelonline.com>).
Pla. 9: Dome of Varamin Jame Mosque (<https://www.iranhotelonline.com>).

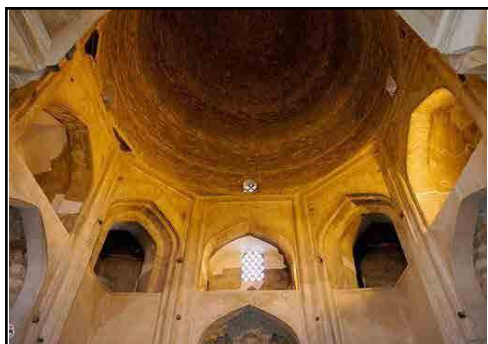
تصویر ۸: گنبد جبلیه، کرمان (زمرشیدی، ۱۳۸۷: ۱۳۰).
Pla. 8: Jabaliya Dome, Kerman (Zamarshidi, 1994: 130).

نحوه انتقال ته‌رنگ مربع جرزهای اتاق مقبره با استفاده از گوشه‌سازی انجام پذیرفته که از نظر سازه‌ای اهمیت به‌سزایی در معماری سنتی ایرانی داشته است. اگرچه اکنون گوشه‌سازی‌ها فروریخته و تنها در ضلع شمال شرقی، قسمت کوچکی از آن قابل مشاهده است. منابع تصویری موجود، شواهدی بر شیوه گنبدسازی به کمک چپیره‌های^۲ سازه‌ای شکلی^۳ را نشان می‌دهد. گوشه‌های سه‌کنج نیز به شیوه تاق‌بندی ساخته شده و آرایه‌های آن از نوع رسمی‌بندی است. «در سده هشتم هجری قمری چپیره‌سازی با شیوه شکنج به صورت تاق‌بندی و کاربرندی انجام می‌شد. گنبد خشتی یزد (سده ۵ ه.ق.)، گنبد دوازده امام (سده ۵ ه.ق.) و مسجد کبود تبریز (سده ۷ ه.ق.) (پیرنیا، ۱۳۷۰: ۵۴) و مدرسه آقابزرگ کاشان (سده ۱۰ ه.ق.) کاربرد این نوع چپیره را به روشنی بیان می‌نمایند. شباهت کالبد گوشه‌سازی فضای گنبدخانه جوخواه با، مقبره چهارتاقی چلاق، هارونیه و ارسلان جاذب و مزار خسروآباد طیس (سده ۵ ه.ق.) قابل ارزیابی است (تصاویر ۱۳-۱۰).

تصویر ۱۱: مقبره چهارتاقی، مشهد (Murrie Clevenger, 1968: 67, p 7-4).
Pla. 11: Chartaghi tomb, Mashhad (Murrie Clevenger, 1968: 67, p7-4).

تصویر ۱۰: گوشه‌سازی مزار جوخواه، طیس (دانشدوست، ۱۳۷۶: ۳۱۱).
Pla. 10: Cornering of Mazar Jokhah, Tabas (Daneshdoust, 1997: 311).

تصویر ۱۳: هارونیه، توس (https://lastsecond.ir).
Pla. 13: Haroniye historical building, Tus (https://lastsecond.ir).

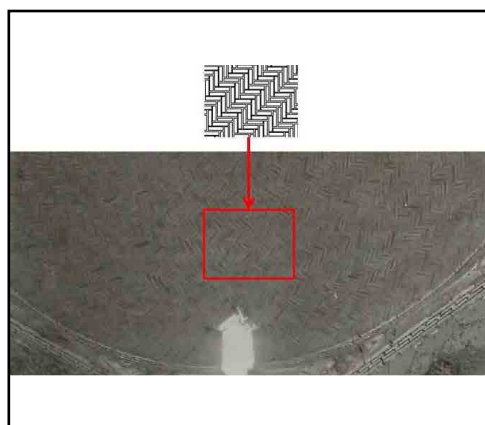

تصویر ۱۲: مزار خسروآباد طبس (دانشدوست، ۱۳۷۶: ۳۰۷).
Pla. 12: Khosroabad tomb of Tabas (Daneshdoust, 1997: 307).

تکنیک پیپره‌سازی، ازجمله عناصر معماری است که در جریان تحول خود جنبه تزئینی گرفته و از هنرهای آرایه‌ای به شمار می‌رود؛ به عبارتی تحول چشمگیر آن در دوران اسلامی بوده است. در این بنا نیز توجه به آرایه‌سازی، در فضای گنبدخانه متمرکز شده است. شیوه آجرکاری زیرین گنبد جوخواه از نوع جناغی است. «این شیوه آجرکاری از دوره سلجوقی رواج می‌یابد» (معماریان، ۱۳۹۴: ۴۴۳) و با گنبد ارسلان جاذب سنگ‌بست (پیرنیا، ۱۳۸۷: ۱۷۳) قابل مقایسه است (تصاویر ۱۴ و ۱۵). آرایه رسمی‌بندی با اندود گچ در تاق‌بندی گوشه‌سازی بنای جوخواه با آرامگاه شاه‌قاسم (سده ۶ ه.ق.) در تربت‌جام قابل مقایسه است (تصاویر ۱۶ و ۱۷).

تصویر ۱۵: آجرکاری ارسلان جاذب، سنگ‌بست (https://lastsecond.ir).
Pla. 15: Arslan Jazeb brickwork, Sang Bast (https://lastsecond.ir).

تصویر ۱۴: تزئین آجرکاری گنبد، مزار جوخواه (دانشدوست، ۱۳۷۶: ۳۱۱).
Pla. 14: Brickwork decoration of the dome, Mazar JoKhah (Daneshdoust, 1997: 311).

بناهای آرامگاهی را از لحاظ ایده‌پردازی می‌توان متنوع‌ترین فضاها دانست، زیرا نقش ضرورت‌های کارکردی در آن‌ها مانند سایر بناها نیست و طراح می‌تواند بازتاب بسیاری از مفاهیم و

تصویر ۱۷. مقبره شاه قاسم انوار، تربت جام (ملازاده و محمدی، ۱۳۷۸: ۵).

Pla. 17: Tomb of Shah Qasim Anwar, Torbat Jam (Encyclopaedia of Historical Monuments of Iran, 2000: 5).

تصویر ۱۶: تزئین رسمی بندی در تاق بندی زیرین گنبد، مزار جوخواه (دانشدوست، ۱۳۷۶: ۳۱۱).

Pla. 16: Formal decoration in the vaulting under the dome, Mazar Jokhah (Daneshdoust, 1997: 311).

نمادها را در طراحی صورت دهد؛ بنابراین انتظار تحول در این بناها قابل توجه است (سلطان زاده، ۱۳۹۰: ۴۸). براساس منابع تصویری موجود، شواهدی از اجرای گچ‌بری در گلوی گنبد و رسمی بندی تاق بندی‌ها وجود دارد که از آذین‌های طراحی در بنای جوخواه به‌شمار می‌روند. این تزئینات اهمیت فضای گنبدخانه را دوچندان نموده است. «دو نواره زنجیری در زیر دایره گنبد و بالای فضای هشت وجهی گچ‌بری شده و هم‌چنین زیر دور تاق‌های فضای هشت وجهی و در کنار برجستگی تزئینی زیر تاق‌های اصلی چهار وجه بنا گچ‌بری‌هایی مشاهده می‌شود. در بالای فضای چهار وجهی و زیر فضای هشت وجهی نوار گلولی‌مانندی وجود دارد که در بسیاری از بناها از آن برای نوشتن کتیبه استفاده می‌شده است» (دانشدوست، ۱۳۷۶: ۲۷۷)؛ اگرچه آثاری از کتیبه در این بخش از بنا به‌دست نیامده است و این موضوع دلیلی بر ناتمام بودن تزئین در بنا به‌شمار می‌رود. دو نوار ظریف زیر گلولی گنبد به‌شکل حرف «ک» با خط کوفی، به‌صورت پیوسته و زنجیروار به‌رنگ مشکی بر زمینه سفید گچی نقاشی شده است. دیگر تزئین شامل یک نوار گچی به‌شکل هفت-هشتی یا کنگره‌ای به‌صورت برجسته بوده و این دو از مهم‌ترین آرایه‌های این بنا به‌شمار می‌روند (تصاویر ۱۸ و ۱۹). «دانشدوست (۱۳۷۶: ۲۷۸) گچ‌بری داخلی بنا، به‌ویژه درون تاق‌ها را با بنای هارونی طوس مقایسه نموده است». تمامی سطوح زیرین گنبد گچ اندود شده است. «بهره‌گیری سرشار از گچ، از مشخصه‌های تزئین معماری در دوره ایلخانی است» (پوپ، ۱۳۸۸: ۸۱). باوجود آثار گچی در گوشه‌سازی‌های زیرین گنبد، می‌توان اهمیت این بخش از فضا را به‌خوبی دریافت. «در برج مقبره‌های مختلف ایران، از زمان پیدایش تا دوره ایلخانان، کتیبه‌ها بیشتر از جنس آجر و گچ است؛ البته برای داخل مقبره، از فن نقاشی روی گچ برای کتیبه‌نگاری استفاده شده است. تا دوره سلجوقیان در ساخت کتیبه برج مقبره‌ها بیشتر از این مصالح و از خط کوفی استفاده می‌کرده‌اند» (مشبکی اصفهانی، ۱۳۹۷: ۵)؛ بنابراین به‌نظر می‌رسد گچ‌بری و آذین این بنا در دوره ایلخانی صورت پذیرفته باشد.

روزنه‌های پیرامونی گنبد افزون بر جنبه کاهش فشار گنبد بر دیواره‌های فضای زیرین آن، نقش به‌سزایی در تأمین نور در این قسمت را داشته است. ازسویی عامل قرینه‌سازی عناصر بنا را می‌توان در همین روزن‌های چهار سوی گلولی گنبد دریافت که با بناهای ارسلان جاذب (سده ۵ه.ق.) و جبلیه کرمان (سده ۷ه.ق.) قابل مقایسه است.

تصویر ۱۹: تزئین گنجره‌دار جرزها با اندود گچی (نگارندگان، ۱۳۹۷).

Pla. 19: Decorate the borders with plaster coating (Authors, 2019).

تصویر ۱۸: تزئین نوار گچی منقوش در گلوبی گنبد جوخواه (دانشدوست، ۱۳۷۶: ۳۱۳).

Pla. 18: Decorated plaster strips in the throat of the Jokhah dome (Daneshdoust, 1997: 313).

در حال حاضر به دلیل فروریزش آوار دیوارها، دسترسی به قبر و دریافت اطلاعات بیشتر ممکن نیست. مطالعه اطلاعات بایگانی شده نشان می‌دهد که در کف اتاق و نقطه مقابل گنبد، «تنها یک قبر مکعب مستطیلی ساخته شده از خشت و بدون نوشته یا تزئین در آن» (دانشدوست، ۱۳۷۶: ۲۷۸) وجود دارد. به طور معمول در دوره ایلخانی، سنگ قبور منقش و در مرکز اتاق یا دخمه‌های اتاق دار موسوم به «سرداب» تدفین می‌شدند (ویلبر، ۱۳۴۶: ۳۷)؛ که در این بنا، فضایی برای سرداب اختصاص داده نشده است.

یکی از تقسیم‌بندی‌های معماری مقابر در دوران اسلامی براساس کاربرد بوده است (هیلن براند، ۱۳۸۷: ۲۷۶)، و با توجه به این که در «آرامگاه‌ها یک یا چند شخصیت مذهبی سیاسی تدفین می‌شده، می‌توان آن‌ها را در دو گروه مقبره‌های مذهبی (زیارتی) و مقبره‌های غیرمذهبی تقسیم نمود (کیانی، ۱۳۸۸: ۱۰). با وجود این که این بنا منفرد است و در میان گورستان قرار ندارد، این قبر می‌تواند کارکرد آرامگاهی بنا را تأیید کند و در زمره آرامگاه‌های غیرمذهبی قرار گیرد.

شناخت یافته‌های فرهنگی به دست آمده از بررسی‌های باستان‌شناسی نقش به‌سزایی در تحلیل‌های بناهای معماری دارد. در این میان «مطالعه ظروف یا قطعات سفالی از اهمیت بسیاری برخوردار است، چراکه این یافته‌ها بازنمودی از یک فرهنگ و دوره زمانی مشخص است» (Rice, 1987: 25). پراکندگی سفالی در پیرامون آرامگاه تا فاصله ۱۱ متری مزار امتداد می‌یابد. از پیرامون بنا قطعات سفالی در انواع سفال بدون لعاب با نقش‌کنده خطی ساده و شانه‌ای، گونه‌های سفالی منقوش زیرلعاب فیروزه‌ای و زرین‌فام متأخر به دست آمده است (جدول ۱). تاریخ‌گذاری قطعات سفالی زمانی از سده ششم تا دوازدهم هجری قمری را دربرمی‌گیرد.

تاریخ‌گذاری بنا

آرامگاه جوخواه تاکنون مورد کاوش علمی قرار نگرفته است. براساس بررسی‌های اولیه توسط «دانشدوست» که در سال ۱۳۷۶ ه.ش. انجام پذیرفته، تاریخ‌گذاری پیشنهادی او براساس مقایسه بناهای ارسلان‌جاذب و بنای هارونیه، به اواخر دوره غزنوی و اوایل دوره سلجوقی نسبت داده شده است. ارتباط با هندسه طرح بنا می‌توان آن را با طرح چهارتاقی‌های ساسانی در خراسان قابل مقایسه دانست؛ چنان‌چه نقشه طرح و بدنه آرامگاه جوخواه با بنای چارتاقی چلاق که

جدول ۱: مقایسه سفال‌های یافته از پیرامون آرامگاه جوخواه طیس (نگارندگان، ۱۳۹۵).

Tab. 1: Comparison of pottery found around Jokhah Tabas tomb (Authors, 2019).

 زیرین فام	 سفال‌ی منقوش زیرلعاب فیروزه‌ای	 بدون لعاب با نقش‌کنده خطی ساده و شانه‌ای	نمونه سفال مقبره جوخواه
(گروبه، ۱۳۸۴: ۲۰۳).	(گروبه، ۱۳۸۴: ۲۵۱).	(گروبه، ۱۳۸۴: ۱۲۲).	مقایسه
سده ۱۰-۱۲ ه.ق.	۸-۹ ه.ق.	۵-۶ ه.ق.	تاریخ‌گذاری پیشنهادی

متعلق به دوره سلجوقی است، شباهت بسیاری دارد. ازسویی با مطالعه مصالح به‌کاررفته، ابعاد خشت و آجرهای بنا، یادآور نوع مصالح کاربردی در دوره سلجوقی است. «عصر سلجوقی با نمایش پیشرفت در آرامگاه‌سازی، نزدیک‌ترین نیای معماری و آرامگاه‌های عصر ایلخانی به‌شمار می‌رود» (حاتم، ۱۳۷۹: ۸۳)؛ از این‌رو، تشخیص درک سبک معماری بنا نیاز به مقایسه دیگر اندام‌های بنا دارد. گنبد بنا که از نوع تک‌پوسته است را می‌توان با گنبد دوازده امام یزد متعلق به سده پنجم هجری قمری مقایسه نمود. این نوع گنبد، به‌طور معمول پیش از سده هفتم هجری قمری ساخته می‌شد. اگرچه این استثناء در شیوه اجرای گنبدزنی جلیه کرمان و مسجد ورامین که هر دو از آثار معماری سده هشتم هجری قمری به‌شمار می‌روند، وجود دارد. افزون بر این نوع منحنی گنبد نیز بی‌شباهت با این دو بنای یادشده نیست. باوجود شباهت‌ها در برخی عناصر بنا مانند آرایه آجرکاری و نحوه چپیره‌سازی در شکل‌دهی بخش فضای زیرین گنبد، ساخت بنای جوخواه در سده پنجم هجری قمری مورد تردید است؛ چراکه برخی خصوصیات معماری بنا، ازجمله کاربرد گسترده شدن فضای ورودی، تاق‌نماها و روزن‌های متعدد در چهارسوی بنا و هم‌چنین سکوسازی برای ارتفاع‌بخشی شباهت معماری بنا را به دوره‌های سلجوقی و حتی ایلخانی نزدیک می‌سازد. مطالعه و مقایسه یافته‌های سفالی به‌دست آمده از پیرامون بنا متعلق به دوره‌های میانی و متأخر بوده و این موضوع نشان‌دهنده ساخت یا کاربرد بنا در دوره‌های یادشده است؛ هم‌چنین تغییر در اندازه خشت‌ها، افزودن فضای سردر، اندود گچ در فضای داخلی مقبره و آرایه‌های گچی بیانگر ساخت بنا در چند مرحله زمانی است. باوجود آن‌که گاه‌نگاری دقیق بنا تنها با انجام کاوش‌های باستان‌شناختی قابل‌پذیرش است، اما می‌توان با توجه به مطالعه انجام‌گرفته، آن را به دوره میانی اسلامی نسبت داد.

نتیجه‌گیری

آرامگاه جوخواه به‌صورت بنایی منفرد در بیرون بافت روستایی قدیم جوخواه قرار دارد. ویژگی‌های معماری این آرامگاه به‌لحاظ طرح و فرم نقشه در گروه مقابر بدون برج، چهارگوش گنبددار و به‌لحاظ کاربردی در زمرة آرامگاه‌های غیرمذهبی قرار می‌گیرد. ساختار معماری این بنا با توجه به طرح، مصالح و برخی آرایه‌های تزئینی شباهت بسیاری به بناهای بقعه امیرارسلان جاذب و چلاقد در سده پنجم و ششم هجری قمری دارد. ازسویی برخی ویژگی‌ها، به‌ویژه شیوه گنبدزنی با بناهای سده هفتم هجری قمری مانند بنای هارونیه و برخی بناهای سده هشتم هجری قمری، مانند مسجد جامع ورامین و جلیه کرمان دارد. با بررسی‌های میدانی و تحلیل در نقشه بنا چنین می‌توان

دریافت طرح اصلی بنا برگرفته از نقشه آرامگاه‌های مربع گنبددار دوره سلجوقی است و فضای الحاقی در بیرون درگاه اصلی بنا متعلق به دوره‌های پسین است. طرح آرامگاه جوخواه به بنای چلاقد از بناهای دوره سلجوقی در خراسان تأثیرپذیری بیشتری داشته است؛ هم‌چنین ویژگی‌های مشترک بنا هم‌چون عناصر کاربردی و مصالح آن با دوره سلجوقی و تزئین‌های نقاشی برروی گچ با دوره ایلخانی تطابق بیشتری را نشان داده است. مراجعه به منابع و متون اسلامی نیز اطلاعات دقیقی از زمان ساخت این بنا در اختیار پژوهش قرار نمی‌دهد. چنان‌چه پیش‌تر گفته شد، در سده پنجم هجری قمری طبس و نواحی پیرامونی آن پناهگاه مدعیان اسماعیلیه بوده و آرامش نسبی در این منطقه حکم‌فرما بوده است. در نیمه سده ششم هجری قمری با یورش سلجوقیان بیشتر بناهای این منطقه و پیرامون آن ویران شده است؛ بنابراین به نظر می‌رسد، بنای آرامگاهی جوخواه پس از حملات یادشده شکل گرفته است. ازطرفی، با توجه به نبود کتیبه در بنای جوخواه، هویت صاحب مدفن براساس تعمیم منابع موثق مکتوب دوران اسلامی، به فردی به نام مالک از سرداران عرب در سده اولیه هجری قمری بازمی‌گردد. از آنجایی‌که تاکنون این بنا مورد کاوش و مطالعه دقیق علمی قرار نگرفته، تاریخ‌گذاری بنا با مطالعه اندام‌ها، عناصر و مقایسه دیگر بناهای آرامگاهی انجام گرفته است؛ ازاین‌رو، گاه‌نگاری آرامگاه جوخواه به اواخر سده ششم تا اوایل سده هفتم هجری قمری پیشنهاد می‌شود.

سپاسگزاری

از جناب آقای دکتر بهرام عنانی برای در اختیار نهادن اطلاعات بررسی محدوده بخش منتظریه طبس قدردانی می‌گردد.

مشارکت درصدی نویسندگان

در این پژوهش، نگارنده اول با ۱۰۰ درصد و نگارندگان دوم و سوم به میزان ۹۰ و ۸۰ درصد مشارکت داشته‌اند.

تعارض منافع

نگارندگان این پژوهش در نگارش متعهد به اخلاق علمی و پژوهشی بوده و هیچ‌گونه تعارض منافی در آن وجود ندارد.

پی‌نوشت

۱. طبس عتاب و طبس خرما.
۲. «پپیره» در معماری سنتی اصطلاحی به معنی «امکان انتقال از چهارضلعی یا هشت‌ضلعی به دایره» است (معماریان، ۱۳۹۴: ۳۸۶؛ فلاح‌فر، ۱۳۷۹: ۷۵).
۳. در این روش که در دوران اسلامی رواج یافت، چهار تاق‌بندی کامل در گوشه‌ها جای می‌گیرد که به عنوان اندام سازه‌ای عمل می‌کنند؛ آنچه درون حفره زیر تاق‌بندی برجای می‌ماند، اندامی شکلی آریه‌ای است (معماریان، ۱۳۹۴: ۳۹۹).

کتابنامه

- ابن اثیر، عزالدین، (۱۳۸۵). الکامل فی التاریخ. برگردان: سیدمحمدحسین روحانی، جلد سوم، چاپ سوم، تهران: انتشارات اساطیر.
- اتینگهاوزن، ریچارد؛ و گرابر، الگ، (۱۳۸۷). هنر و معماری اسلامی (۱). ترجمه یعقوب آژند، چاپ دوم، تهران: انتشارات سمت.

- استروویوا، لودمیلا ولادیمیرونا، (۱۳۷۱). تاریخ اسماعیلیان در ایران، سده‌های ۷-۵ هجری (۱۱-۱۳ میلادی). ترجمه پروین منزوی، تهران: نشر اشاره.
- امینی، محمود، (۱۳۸۵). جغرافیای تاریخی شهرستان طبس. یزد: انتشارات نیکو روش.
- بزرگمهری، زهره، (۱۳۸۱). مصالح ساختمانی (آژند، اندود، آمود). تهران: پژوهشگاه سازمان میراث فرهنگی.
- باستانی پاریزی، محمدابراهیم، (۱۳۷۴). تاریخ کرمان. تصحیح: تاریخ وزیری، چاپ چهارم، تهران: انتشارات علمی.
- باستانی پاریزی، محمدابراهیم، (۱۳۷۸). سیاست و اقتصاد عصر صفوی. تهران: انتشارات صفی‌علیشاه.
- پوپ، آرتور ابهام، (۱۳۸۸). معماری ایران. ترجمه کرامت‌الله افسر، تهران: انتشارات یساولی.
- پیرنیا، محمدکریم، (۱۳۷۰). «گنبد در معماری ایران». اثر، ۲۰: ۵۵-۵۰.
- پیرنیا، محمدکریم، (۱۳۸۷). سبک‌شناسی معماری ایرانی. تدوین: غلامحسین معاریان، چاپ ششم، تهران: انتشارات سروش.
- ترکمان‌منشی، اسکندربیک، (۱۳۱۸). عالم‌آرای عباسی. به تصحیح: سهیلی خوانساری، تهران: کتابفروشی اسلامیة.
- جعفری، جعفر بن محمد، (۱۳۴۳). تاریخ یزد. به کوشش: ایرج افشار، چاپ دوم، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- جوینی، عطالمک جوینی، (۱۳۸۷). تاریخ جهانگشای جوینی (در تاریخ خوارزمشاهیان). به تصحیح: محمد قزوینی، جلد دوم، تهران: انتشارات هرمس.
- حاتم، غلامعلی، (۱۳۷۹). معماری اسلامی ایران در دوره سلجوقیان. تهران: جهاد دانشگاهی.
- حافظ‌ابرو (۱۳۷۰). جغرافیای تاریخی خراسان. به تصحیح: غلامرضا ورهرام، تهران: انتشارات اطلاعات.
- خضری، مجتبی؛ نگهبان، محمدحسین؛ سلمان‌روغنی، مسعود؛ و صلواتی، رضا، (۱۳۹۰). فرهنگ آبادی‌های استان یزد (شهرستان طبس)، براساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵. یزد: معاونت برنامه‌ریزی استانداری یزد، دفتر آمار و اطلاعات.
- خلیج، رضا؛ و بیانی، سوسن، (۱۳۸۵). «تزیینات وابسته به معماری مقابر مذهبی قزوین». اثر، ۴۱-۴۰: ۲۵۹-۲۴۰.
- دانش‌دوست، یعقوب، (۱۳۷۶). طبس شهری که بود. تهران: سازمان میراث فرهنگی، سروش.
- دفتری، فرهاد، (۱۳۷۵). تاریخ و عقاید اسماعیلیه. تهران: نشر فروزان.
- راوندی، مرتضی، (۱۳۸۲). تاریخ اجتماعی ایران. جلد چهارم، بخش دوم، تهران: نگاه.
- رسولی، علی، (۱۳۸۹). «بررسی تحلیل تجارت میان خلیج فارس و خراسان در دوره تیموریان». رساله دکترای رشته تاریخ دانشگاه اصفهان (منتشر نشده).
- رضوی، سیدابوالفضل، (۱۳۸۸). شهر، سیاست و اقتصاد در عهد ایلخانان. چاپ نخست، تهران: امیرکبیر.
- روملو، حسن بیگ، (۱۳۶۵). احسن التواریخ. به تصحیح: عبدالحسین نوایی. تهران: نشر بابک.
- زرین‌کوب، عبدالحسین، (۱۳۸۶). دو قرن سکوت. تهران: نشر مهرگان.
- زمرشیدی، حسین، (۱۳۸۷). تاق و قوس در معماری ایران. چاپ دوم، تهران: انتشارات کیهان.
- سلطان‌زاده، حسین، (۱۳۹۰). «نمادگرایی در تاج محل». هویت شهر، ۹ (۵): ۴۸-۳۷.
- شهرکی‌فرخنده، مرجان، (۱۳۹۳). «بررسی قبور و آرامگاه‌های بخش شمالی سیستان در دوره

- اسلامی». پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد باستان‌شناسی، دانشگاه سیستان و بلوچستان (منتشرنشده).
- عنانی، بهرام، (۱۳۹۵). «گزارش بررسی باستان‌شناسی دهستان منتظریه بخش مرکزی شهرستان طبس». اداره کل میراث‌فرهنگی خراسان جنوبی، حوزه پژوهشی، (منتشرنشده).
- فلاح‌فر، سعید، (۱۳۷۹). فرهنگ واژه‌های معماری سنتی ایران. تهران: انتشارات کامیاب.
- کیانی، محمدیوسف، (۱۳۸۸). معماری ایران در دوره اسلامی. تهران: انتشارات سمت.
- گروه، ارنست، (۱۳۸۴). سفال اسلامی. ترجمه فرناز حائری، جلد هفتم، تهران: نشر کارنگ.
- لسترنج، گای، (۱۳۸۳). جغرافیای تاریخی سرزمین‌های خلافت شرقی. ترجمه محمود عرفان، چاپ سوم، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- لوتیس، برنارد؛ ماسینیون، لویی؛ حمدانی، ع؛ هاجسن، مارشال؛ فیضی، آصف؛ و ایوانف، (۱۳۶۳). اسماعیلیان. ترجمه یعقوب آژند، تهران: نشر مولی.
- مسعودی، ابوالحسن علی بن حسین، (۱۳۷۰). مروج الذهب مسعودی. ترجمه ابوالقاسم پاینده، چاپ چهارم، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- مشبکی‌اصفهانی، علیرضا، (۱۳۹۷). «مقایسه تطبیقی معماری مقابر دوره سلجوقیان و ایلخانیان در شهرستان مراغه با نگرش کالبدی». پژوهش در هنر و علوم انسانی، ۳ (۲): ۱۲-۱.
- معماریان، غلامحسین، (۱۳۶۷). نیارش سازه‌های طاقی در معماری اسلامی. تهران: دانشگاه علم و صنعت.
- معماریان، غلامحسین، (۱۳۹۴). معماری ایرانی نیارش. تدوین: هادی صفایی‌پور، جلد دوم، چاپ دوم، تهران: انتشارات نغمه نواندیش.
- مقدسی، ابو عبدالله محمد بن احمد، (۱۳۶۱). احسن التقاسیم فی معرفة الاقالیم. ترجمه دکتر علینقی منزوی، تهران: شرکت مؤلفان و مترجمان ایران.
- ملازاده، کاظم؛ و محمدی، مریم، (۱۳۷۸). دایرةالمعارف بناهای تاریخی ایران در دوره اسلامی (بناهای آرامگاهی). چاپ دوم، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و هنر اسلامی.
- موسوی‌حاجی، سیدرسول؛ و نیک‌بر، مازیار، (۱۳۹۳). هنرهای کاربردی دوره اسلامی. تهران: انتشارات سمت.
- نادری، بقراط، (۱۳۵۷). «تاریخچه طبس و نگاهی کوتاه به بناهای باستانی آن». هنر و مردم، ۵۴-۶۳: ۱۸۶.
- ناصر خسرو، قبادیانی بلخی، (۱۳۵۴). سفرنامه ناصر خسرو. تهران: انتشارات انجمن آثار ملی ایران.
- نائینی (صفاء السلطنه)، میرزا علی خان، (۱۳۶۶). گزارش کویر (تحفة الفقرا). به اهتمام: محمد گلبن، تهران: انتشارات اطلاعات.
- هیل، درک؛ و گرابر، الک، (۱۳۷۵). معماری و تزئینات اسلامی. ترجمه مهرداد وحدتی دانشمند، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- هیلن‌براند، رابرت، (۱۳۸۷). معماری اسلامی، شکل، کارکرد و معنی. ترجمه باقر آیت‌الله‌زاده شیرازی، چاپ چهارم، تهران: نشر روزنه.
- ویلبر، ن، دونالد، (۱۳۴۶). معماری اسلامی در دوره ایلخانان. ترجمه عبدالله فریار، چاپ دوم، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- یعقوبی، احمد ابن ابی یعقوب بن واضح، (۱۳۵۶). البلدان. به کوشش: محمدابراهیم آیتی، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

Rasl and Al-Muluk. by: Abul Qasim Payandeh, 5th edition, Tehran: Asatir. (In Persian).

- Amini, M., (2006). *Historical geography of the town of Tabas*. Niko Rosah Publications. (In Persian).

- Baštani Parizi, M. E., (1995). *History of Kerman, Edition and annotation of Waziri's History*. 4th Edition, Tehran, Elmi Publications.

- Anani, B., (2015). "Preliminary report on the archeological survey of The central part of Tabas city". Birjand, Cultural Heritage Organization of South Khorasan, Research Area (Unpublished).

- Bozorgmehri, Z. & Khodadadi, A., (2017). *Iranian Materials* (recognition, pathology and restoration) (2nd ed.). (In Persian).

- Daftari, F., (1996). *Ismaili History and Beliefs*. 1th Edition, Tehran: Forouzan. (In Persian).

- Daneshdoust, Y., (1997). *Tabas, the city it was*. Cultural Heritage Organization, Soroush Publications. (In Persian).

- Encyclopaedia of Historical Monuments of Iran in the Islamic Period (monument buildings), (2000). 2th edition, Tehran: Research Institute of Islamic Culture and Art. (In Persian).

- Ettinghausen, R. & Graber, A., (2008). *Islamic Art and Architecture* (1) (A. Y, Trans.: 2nd ed.). SAMT Publications. (In Persian).

- Fallahfar, S., (2001). *Dictionary of traditional Iranian architectural terms*. 1th Edition, Tehran: Kamyab. (In Persian)

- Ghobadiani Balkhi, Abu-M. N. Kh., (1975). *Naser Khosrow's travelogue*. Tehran: Publications of the National Works Association of Iran. (In Persian).

- Grube, E. J., (2005). *Islamic Pottery* (F. Haeri, Trans.; Vol. 7). Karang Publishing. (In Persian).

- Hatam, G. A., (2000). *Islamic Architecture of Iran in the Seljuk Period* (1nd ed.). Jahad Daneshgahi Publishing Inc. (In Persian).

- Hill, D. & Grabar, O., (1997). *Islamic Architecture and Decorations*. Translated by: Mehrdad Vahdati Daneshmand, Tehran: Scientific and Cultural. (In Persian).

- Hillenbrand, R., (2008). *Islamic architecture, form, function, and meaning* (A. Z. S. B, Trans.; 4nd ed.). Rozaneh. (In Persian).

- Ibn Athir, Izz al-D., (2006). *Al-Kamel Fi Al-Tarikh*. Translated by: Seyyed Mohammad Hossein Rouhani, Volume 3, Volume 4 and Volume 9, 3th Edition, Tehran: Asatir. (In Persian).

- Iskandar Beig Munshi, (1940). *Tarikh-e Alam-ara-ye Abassi*. by: Soheili Khansari, Tehran: Eslamiyeh. (In Persian).

- Jaafari, J. M., (1964). *History of Yazd* (2nd ed.). Book Publishing and Translating Inc. (In Persian) .

- Jami, M., (2005). "A view on the seismicity of Tabas region". The first earthquake

conference in Dorud past, present, future. (In Persian).

- Joyni, A., (2009). *History of Jahanghosha*. Vol. 2, Corrected by: Mohammad Qazvini, 1th Edition, Tehran: Hermes. (In Persian).

- Khalaj, R. & Bayani, S., (2006). "Architectural decorations of Qazvin religious tombs". *Asar*, 40 - 41: 259-240. (In Persian).

- Khezari, M.; Negahban, M. H.; Roghani, S. & Salavati, R., (2012). *The Culture of the Settlements of Yazd Province (Tabas City)*. based on the General Population and Housing Census 2015, Yazd: Yazd Governorate Planning Deputy. (In Persian)

- Kiani, M. Y., (1997). *Architectural Decorations* (1nd ed.). Cultural Heritage Organization.

- Lesterling, G., (2004). *Historical Geography of the Eastern Lands*. Translated by: Mahmoud Erfan, 3th Edition, Tehran: Scientific and Cultural Publications. (In Persian).

- Lewis, B.; Massignon, L.; Hamdani, A.; Hodgson, M.; Faizi, A. & Ivanow, (1984). *Ismailis*. Translated by: Yaqub Azhand, 1th Edition, Tehran: Molly. (In Persian).

- Maghddasi, Abu-A. M. Ibn-A., (1982). *Ahsan al-Taqasim fi Maarefa al-Aqalim*. Translated by: Dr. Alinaghi Manzavi, Vol. 1, 1th Edition, Tehran: Iranian Authors and Translators Company. (In Persian).

- Mashbaki-Esfahani, A., (2017). "A comparative comparison of the architecture of tombs of the Seljuq and Ilkhanid periods in Maragheh city with a physical perspective". *Journal of Research in Art and Human Sciences*, 2: 1-12. (In Persian).

- Masoudi, A. A. Ibn Al-H., (1986). *Moruj Alzahab*. Translated by: Abolghasem Payende, Tehran: Scientific and Cultural. (In Persian).

- Memarian, G. H., (2015). *Iranian Architecture, Niaresh*. Vol. 2, by: Hadi Safaeipour, 1th Edition, Tehran: Naghmeh Navandish. (In Persian)

- Memarian, G. h., (1367). *Arch Structures in Islamic Architecture*. 1th Edition, Tehran: University of Science and Technology. (In Persian).

- MousaviHaji, S. R. & Nikbar, M., (2013). *Applied Arts of the Islamic Period*. First edition, Tehran: Samt. (In Persian).

- Murrie Clevenger, W., (1968). "Some minor monuments in Khurasan". *Journal of Persian Studies*, VI: 57-64.

- Naderi, B., (1357). "History of Tabas and a brief look at its ancient monuments". *Art and People*, 186: 63-54. (In Persian).

- Naeini (Safa'a al-Saltanah) Mirza Ali Khan, (1987). *Kavir Report*. by: Mohammad Golban, 2th Edition, Tehran: Information Institute. (In Persian).

- Pirnia, M. K., (2005). *Iranian Architecture Stylistics*. (M. G. H, Ed. 4nd ed.). Soroush Danesh. (In Persian).

- Pirnia, M. K., (1992). "Dome in Iranian architecture". *Journal of Asar*, 20: 50-55, Tehran: Cultural Heritage. (In Persian).

- Pope, A. E., (2009). *Iranian Architecture*. (A. K, Trans.), Yasaveli Publications. (In Persian).

- Rasouli, A., (1389). "Analyzing trade between the Persian Gulf and Khorasan during the Timurid period". PhD thesis, History, Faculty of Literature and Humanities, Isfahan University. (In Persian).
- Rice, P. M., (1987). *Pottery analysis a sourcebook*. Chicago and London: The university of Chicago press. (In Persian).
- Shahraki Farkhandeh, M., (2013). "Studying the graves and tombs of the northern part of Sistan during the Islamic period". Master's thesis, University of Sistan and Baluchistan. (In Persian).
- Soltanzadeh, H., (1390). "Symbolism in Taj Mahal". *Hoviyat Shahr*, 5: 37-48. (In Persian)
- Stroeva, L. V., (2012). *History of Ismailis in Iran: in the 5th to 7th centuries of Hijri*. Translated by: Parvin Monzavi, 1th Edition, Tehran: Eshareh (In Persian).
- Wilber, D. & Glombeck, L., (1995). *Teimurid Architecture in Iran and Turan*. Translated by: Keramatollah Afsar and Mohammad Yousef Kiani, Tehran: National Cultural Heritage Publications. (In Persian).
- Wilber, N. D., (1986). *Islamic Architecture in the Ilkhanid Period*. (F. A, Trans.; 2nd ed.), Elmi Farhangi Publications. (In Persian).
- Yaqubi, A. Ibn Abi-Y. Ibn W., (2003). *Yaqubi History*. Translated by: Mohammad Ibrahim Ayati, ninth edition, Tehran: Elmi and Farhangi. (In Persian).
- Zamarshidi, H., (1994). *Mosque in Iranian architecture*. 2th Edition, Tehran: Keihan. (In Persian).
- <https://lastsecond.ir/blog/7218-tomb-of-arsalan-jazeb-khorasan> (access date:(2020/01/25, 08:12 Am.
- <https://www.iranhotelonline.com>. (2019).
- [https://www.iranhotelonline.com \(/blog/post-](https://www.iranhotelonline.com (/blog/post-)
- www.googleEarth.com. (2019).
- www.googleEarth.com, (access date: 12/08/2018 -01/09/2019)